

Avauspuhe Kuvanvapaus-näyttelyn avajaisissa 13.2.2020

Hyvät taitelijat ja muut sanan- ja kuvanvapauden käyttäjät,

olen ilahtunut kunniasta saada avata tämä näyttely, joka teemansa suhteen on mitä ajankohtaisin. Juuri nythän meillä näyttää olevan jopa historiallisen vahvana käynnissä keskustelu, missä sananvapauden vaalimisen nimissä ollaan puolustamassa suljettua, vähemmän tasavertaista ja autoritääristä yhteiskuntaa.

Tässä reunojen ylikin valuvassa keskustelussa on usein kysymys sananvapauden väärinymmärtämisestä.

Oletan että minut on kutsuttu tänne, koska olen taustaltani toimittaja, kustantaja, kulttuuri-, mielipide- ja tiedelehtien puheenjohtaja ja JSN:n (Julkisen sanan neuvosto) jäsen – eli siis jonkinlainen institutionaalinen sananvapauden (ja varmaan sen sisällä myös kuvanvapauden) puolustaja. Näissä rooleissani yritän ensin avata sitä, mitä sananvapaudella tarkoitetaan perinteisesti läntisen demokratiakäsityksen sisällä. Sitten yritän pohtia ääneen, miten sitä minusta pitäisi soveltaa. Lopuksi yritän luvata miten sananvapauden soveltamiseen liittyy myös tiettyjen ammattilaisryhmien – ei vähiten taiteilijoiden – osalta erityisiä piirteitä.

Kun mietin mistä lähtisin liikkeelle, keksin ryhtyä googlamaan jotain sopivaa sitaattia **John Stuart Milliltä**, joka ensiksi tuli tässä asiayhteydessä klassikoista mieleeni. Vastaan tuli tällainen: »Kieltäytyminen kuuntelemasta jotain mielipidettä sen tähden, että on vakuuttunut sen virheellisyydestä, on yhtä kuin otaksuminen, että oma varmuus on sama kuin ehdoton varmuus. Kaikki keskustelun vaijentaminen on oman erehtymättömyyden otaksumista.»

Millin tässä muotoilema ajatus kaiken keskustelun vaijentamisen tuomittavuudesta tuntuu äkkiseltään vastaansanomattomalta. Silti hiukankin tarkemmalla pohdinnalla on tunnustettava, ettei absoluuttinen sananvapaus ole sittenkään ongelmaton.

Meillä tulee varmaan melkein kaikilla raja jossain vaiheessa vastaan. Usein ajattelemme ainakin, että vähintään kansamurhaan kiihottamista kannattaa rajoittaa.

Toisaalta, vaikka voimme pitää sananvapauden kannalta hyvänä, jos esimerkiksi *Wikileaks* paljastaa jonkun valtion salaamia sotarikoksia, emme ehkä haluaisi sen nähdä kenenkään muunkaan paljastavan vaikkapa lentokenttien turvallisuusjärjestelmien aukkoja terroristeille käyttökelpoisella tavalla. Aika moni meistä varmaan tuumii myös, että pornografisen materiaalin levittämistä lastentarhoissa kannattaa rajoittaa.

Jos Mill edustaa liberaalin suunnan sananvapauden perinnettä, toinen ääripää filosofian piirissä voisi olla **Platon**, joka noin 2300 vuotta sitten tehdyissä teoksissaan *Valtio* ja *Lait* tuumaili, että alemmille yhteiskuntaluokille ei yhteiskuntarauhan säilyttämisen tähden sovi tarjota muuta taidetta kuin ylevöittäviä jumalhymnejä. Platonin viitoittamalla tiellä monet oman aikamme totalitääriset yhteiskunnat ovat katsoneet ja katsovat edelleen perustelluksi rajoittaa taidetta ja muutakin sananvapautta tavalla jos toisella.

Ehkä absoluuttisen sananvapauden ja sananvapauden jyrkän rajoittamiseen ajatukseen kannattaa soveltaa jonkinlaista aristoteelista keskitietä ja etsiä myös sananvapauden nimissä tapahtuvan revittelyn toppuuttelulle sananvapauden olemusta kunnioittava näkökulmaa.

Tässäkin auttaa kyllä John Stuart Mill, joka kirjoittaa teoksessaan *On Liberty* (1859): ”ihmisillä tulisi olla oikeus toimia vapaasti haluamallaan tavalla niin kauan kuin he eivät vahingoita muita.” Sananvapauteen liitettynä tämä prinssiippi tarkoittaisi varmaankin, että sana olkoon vapaa niin kauan kuin sillä ei vahingoiteta muiden sananvapautta tai muuta vapautta.

Ja juuri tällaista ajatuskulkua tavoittelevat Suomen perustuslaki ja muun muassa Euroopan ihmisoikeussopimus, joissa sananvapauden rajoittamisen peruste sidotaan juuri tapauksiin, joissa kyse on muiden ihmisten oikeuksien turvaamisesta. Suomen perustuslain 12 pykälässä asia muotoillaan näin: ”Jokaisella on sananvapaus. Sananvapauteen sisältyy oikeus ilmaista, julkistaa ja vastaanottaa tietoja, mielipiteitä ja muita viestejä **kenenkään ennakolta estämättä**¹. Tarkempia säännöksiä sananvapauden käyttämisestä annetaan lailla.”

---

¹ Rantasen painotus

Tässä keskeinen idea on mahdollistaa rankaiseminen sananvapauden harkitsemattomasta käytöstä jälkeenpäin, jos sillä on loukattu muita perustuslaissa mainittuja oikeuksia. Näitä taas perustuslain seitsemännessä pykälässä määritellään näin; ”Jokaisella on oikeus elämään sekä henkilökohtaiseen vapauteen, koskemattomuuteen ja turvallisuuteen.”

Nykykeskustelun jäsentämisen kannalta olennainen on myös kuudes pykälä, joka kuuluu: ”Ihmiset ovat yhdenvertaisia lain edessä. Ketään ei saa ilman hyväksyttävää perustetta asettaa eri asemaan sukupuolen, iän, alkuperän, kielen, uskonnon, vakaumuksen, mielipiteen, terveydentilan, vammaisuuden tai muun henkilöön liittyvän syyn perusteella.”

Avain sananvapauden idean ymmärtämisestä onkin siis, että vaikka mielipiteen ilmaisemisen pitää olla ilman ennakkosensuuria mahdollista, sen lopullista laillisuutta ja hyväksyttävyyttä tulee arvioida suhteessa siihen, miten sananvapauden kulloinenkin käyttö ottaa huomioon toisten sananvapauden ja oikeudet kansalaisina ja kanssaihmisinä.

Sen lisäksi on tärkeä huomata, että sananvapaus ei ole vain puhumista, vaan se on myös toisten kuuntelemista – siis niidenkin, jotka puhuvat hiljaisemmalla äänellä.

Eikä tämäkään riitä, vaan minusta todellinen sananvapaus tarkoittaa myös sellaisten ihmisten kantojen aktiivista kysymystä ja esiin nostamista, jotka eivät pysty näkemyksiään itse tuomaan esille. Usein syynä äänen hiljenemiseen voi olla suora ja tarkoituksellinen sorto tai rakenteelliset esteet, joita emme vai omien tottumustemme takia huomaa.

Näiden hiljaisten tai hiljennettyjen äänten sananvapauden puolustamisessa erityinen vastuu on meillä, joilla on etuoikeutettu asema saada oma äänensä verraten vähäisin ponnistuksin hyvinkin kuuluviin.

Tässä näyttelyssä tätä näkökulmaa sananvapauteen kommentoivat erityisen hyvin yhdessä **Karstein Vollen** kuvasarja *Varjokansa* (2016, Long Playn kansikuvitus), jossa selvästi muiden kulttuurin piireistä tuleviksi hahmottuvilta henkilöiltä on kasvot peitetty ja sen rinnalle ripustettu **Lupta Femeilor** -ryhmän valokuvasarja missä omilla kasvoillaan

esillä olevat romaninaiset ovat valokuvanneet itse omaa elämänympäristöään. Vollen teos kertoo meille siitä, miten kulttuurissamme emme anna kaikille puhujille ääntä ja subjektiivuutta, Lupta Femeilor -ryhmän teoksessa taas tämä osallisuus nimenomaan luodaan ja tehdään kaikille näkyväksi.

Kuvattua näkökulmaa ja tämän ajan sanavapauden puuttumista kuvaa erityisen dramaattisesti teossarjan finaali, jossa viimeisen työryhmän romaninaisen kohdalla kerrotaan, että hänen valokuvansa puuttuvat näyttelystä koska vartija oli takavarikoinut häneltä kameran kuvineen.

Vielä lopuksi muutama sana siitä, miten sanavapautta ja sen henkeä kunnioittavaa sananvapauden rajoittamista voi lähestyä myös erilaisten toimijaroolien näkökulmasta.

Esimerkiksi opettajan tai vanhemman rooleihin kuuluu vastuu ymmärtää kuulijansa ymmärryksen rajoja ja kehityksen astetta. Tästä voin kertoa esimerkin, siitä kuinka yritin hätistellä aikanaan alakoululaista lastani nukkumaan ennen maailmantuskaa täynnä olevan uutislähetysten alkamista. Näsäviisas poika keksi kuitenkin virkkoa: ”isä, et ehkä ole kuullut, mutta YK:n lasten oikeuksien sopimuksessa sanotaan, että lapsella on oikeus yhteiskunnalliseen tietoon”. Sillä kertaa perustelu tepsii, mutta kun samaa perustetta yritettiin seuraavalla kerralla käyttää iltavitkutteluun, olin tehnyt kotiläksyt paremmin ja osasin siteerata samasta sopimuksesta kohtaa, jossa todetaan, että lasta on myös suojeltava hänen kehitysasteensa kannalta vahingolliselta materiaailta.

Toimittajan ammattieettiseen vastuuseen puolestaan kuuluu miettiä paitsi sitä, että ihmisillä on oikeus tietää mistä kulloinkin on kyse, myös sitä mitä seurauksia tiedolla tai sen erilaisilla esillepanoilla on. Esimerkiksi tämän näyttelyn esitelehdessä kerrotaan tanskalaisen *Jyllands-Postenin* julkaisemasta **Muhamed**-pilakuvasta, jota käytettiin ympäri maailmaa väkivaltaiseksi yltyneiden mielenosoitusten agitaatioon ja jonka johdosta jopa kuoli paljon ihmisiä. On ymmärrettävää, että sen jälkeen eri toimitukset miettivät kannattaako itse piirrosta julkaista uudelleen, jos julkaiseminen tuottaa oheisvaikutuksinaan kuvattun kaltaisia ongelmia. Toisaalta jos uhkien takia julkaisusta pidättäytytään, voidaan olla tukemassa prosessia missä sanavapautta voi uhkailemalla kaventaa.

Asetelma ei ole helppo ja toimitusten on tapauskohtaisesti mietittävä mikä asia vaakakupissa kulloinkin painaa eniten.

Entä mikä sitten on taitelijan erityssuhde sananvapauteen?

Nähdäkseni taitelijan tehtävänä voidaan pitää maailman kuvaamista jonain muuna kuin se jotenkin objektiivisesti määrittäyty. Siis että taide avaa, asettaa uuteen valoon ja tarvittaessa murtaa käyttämiämme ymmärryksen kehyksiä. Tämä taas pitää ymmärtää koskevan eettisiä ihanteitammekin, siis myös niiden koettelua ja pohtimista. Siksi taiteessa on luontevaa käyttää ilmaisuvapautta pitemmälle kuin mitä voimme pitää sopivana esimerkiksi opettajan tai toimittajan näkökulmasta.

Esimerkiksi tässä näyttelyssä oleva **DUMP**-nimimerkillä esiintyvän graffitintekijän kuva **Donald Trumpista** ampumassa itseään pistoolilla päähän toimii aivan erilaisena kuvana katutaiteen tai yleensä taiteen kehyksessä, kuin jos sitä käsiteltäisiin, vaikka journalistisena pilakuvana.

Kuvan voi sinänsä tulkita esittävän toisten päälle puhumisesta ja tasavertaisen sananvapaudesta vastustamisesta ja esimerkiksi vapaan aseenkanto-oikeuden puolustamisesta itsestään ajan ikonin tehneen Trumpin poliittisen projektin itsetuhoisuuden. Samalla se silti saattaa herättää myös vaarallisia mielleyhtymiä poliittiseen väkivaltaan tai yleisemmin itsemurhiin kannustamisesta. Itse ajauduin miettimään sitäkin, miten teoksen viesti muuttuisi, jos siinä kuvattu poliitikko olisi joku sellainen, jonka oma poliittinen viesti on väkivaltaa ja alistamista vastustava.

Mutta juuri tällaisten pohdintojen käynnistäminen tärkeää ja se sopii juuri taiteen kautta tapahtuvaksi. Saman kuvan maalaaminen yön pimeydessä lankkuaitaan on eri asia kuin jos sen laittaisi iltapäivälehdessä kanteen tai ujuttaisi aamiaismuropaketin kylkeen.

Nähdäkseni nyt käsillä olevassa näyttelyssä varsin onnistuneesti käsitellään myös sitä, miten eri ympäristöissä julkaistujen teosten merkitys muuttuu, kun ne tuodaan taidemuseon kehykseen. Eikä tämä tarkoita vain katutaiteen ja institutionaalisen taiteen välistä jännitettä vaan myös esimerkiksi sitä, miten sarjakuva, kirjojen kannet tai osallistava valokuvaus saavat uusia merkityksiä, kun ne ripustetaan taidenäyttelyn seinälle ja laitetaan myös jännitteeseen suhteeseen toistensa kanssa.

Hyvät kuulijat, olen sitä mieltä, että tällainen näyttely osoittaa vastaansanomattomasti, miten nykyisenä vastakkainasettelujen aikana suoraan ajan henkeä kommentoiva taide todella puoltaa paikkaansa taidemuseoissa.

Juuri tästä haluan onnitella sekä mukana olevia taiteilijoita että Artsia – unohtamatta tässä meitä muitakaan, jotka olemme täällä paikalla ensi sijassa yleisönä. Sillä asiallisesti on niinkin, että samalla tapaa kuin taideteos syntyy lopulta vasta yleisön kokemuksessa, sanavapaus toteutuu lähtökohtaisesti kaksisuuntaisessa prosessissa, jossa vasta vastaanottaminen täydellistää koko idean siitä mistä siinä lopulta on kyse.

Aivan liikaa tänään sananvapautta käsitellään vain kysymyksenä siitä, missä kohtaa oman viestin huutamiselle tulee rajoja vastaan. Paljon enemmän kannattaisi pohtia kuinka sanavapaus kapenee jäädessään kovaäänisimmän huudon alle.

Ajattelen myös, että kaikista asioista ehkä juuri sananvapaus on asia, jonka olemuksesta ja rajoista kannattaa ja pitää käydä aktiivista keskustelua. Sanavapaus jos mikä on myös poliittinen ideaali, joka on helpompi hakata fraasiksi patsaan jalustaan kuin muistaa tunnistaa niissä käytännöissä missä sen laatua ja määrää mitataan.

Hyvää näyttelykokemusta kaikille ja kiitos.

Tuomas Rantanen